

Т.В.Мартинюк. – Мелітополь: ТОВ “Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні”, 2003. – 608 с.

3. Мирошніченко С.В. Композиторський професіоналізм як історическая категория музыкознания: Автореф. дис. канд. искусствоведения: 17.00.03/ КДК ім. П.І.Чайковського. - К., 1983. – 18 с.

4. Клепко С.В. Філософія освіти в європейському контексті / С.В.Клепко. – Полтава: ПОІППО, 2006. – С. 328.

5. Козаренко О. Деякі тенденції розвитку національної музичної мови у першій половині ХХ ст./ О.Козаренко // Українське музикознавство.- Вип. 28: Музична україністика в контексті світової культури. – К.: Музична Україна, 1998. – С.144-154.

Зоя Митяй, Тетяна Юрченко

УДК 81'233:316.4.063

Взаємодія мови і соціуму

Актуальність дослідження обумовлена значущістю мови та соціуму як соціокультурних чинників при формуванні мовної особистості. Через мову здійснюється передавання соціального досвіду (культурних норм і традицій, природно-наукового та технологічного знання). Мова виступає універсальним засобом спілкування народу. Вона зберігає єдність народу в історичній зміні поколінь і суспільних формацій, незважаючи на соціальні бар'єри, об'єднуючи його в часі, в географічному і соціальному просторі.

Мова як засіб спілкування є одним з найвищих надбань духовного розвитку суспільства. Вона розвивається в тісному взаємозв'язку з суспільним поступом і фіксує досягнення соціально-економічного, державно-політичного, науково-технічного та культурного розвитку людства. Вона є умовою розвитку будь-якої національної культури та суспільства в цілому. Однією з основних проблем на сьогодні в українському суспільстві є проблема соціальної диференціації мови на всіх рівнях її структури, зокрема характер взаємодії між мовними і соціальними структурами.

Етноконсолідуюча функція створюється не стільки використанням мови певної національної спільноти, а відношенням молоді до неї, що є виявом національно-культурної ідеології. Студентська молодь у першу чергу є «індикатором» такої взаємодії, зокрема, коли це стосується території з різноманітним поліетнічним складом населення, яким виступає Східна Таврія. В будь-якому суспільстві, на будь-якому історичному етапі його розвитку процес і результат соціального самовизначення молоді містить певне протиріччя, зумовлене роллю цієї соціально-демографічної групи в соціокультурній трансформації. Це, з одного боку, соціалізація як процес дотримання студентською молоддю основних норм і цінностей суспільства. З іншого боку, нове відношення молоді до системи цінностей конкретного соціуму, в тому числі соціально-політичних. Протиріччя полягає в конфлікті між прийнятою в суспільстві системою цінностей і тими змінами, які вносить до неї кожне наступне покоління. Однак саме воно й виступає джерелом розвитку суспільства. При цьому трансформуються не лише основні об'єкти соціалізації (сім'я, освіта та ін.), але й механізми соціалізації, зокрема найважливішого з них – самоідентифікації.

Ключові слова: мова, соціум, засіб спілкування, духовна культура людства, соціальна диференціація мови, етнічна функція мови.

Relevance of research due to the significance of language and society as a socio-cultural factors in the formation of linguistic identity. Through language transfer is carried out social experience (cultural norms and traditions, natural science and technology knowledge). It acts as a universal means of communication between people. It preserves the unity of the people in the historical change of generations and social formations, despite the social barriers, bringing it in time, in geographical and social space.

Language as a means of communication is one of the highest achievements of the spiritual development of society. It develops in close relationship with social development and captures achieve socio-economic, public and political, scientific and cultural development of mankind. It is a condition of any national culture and society in general. One of the main problems today in Ukrainian society is the problem of social differentiation of language at all levels of its structure, including the nature of the interaction between language and social structure.

Ethno function is created rather than using a language of the national community, and the ratio of youth to it, which is an expression of national and cultural ideology. Students have in the first place is the "indicator" of such interactions, in particular when it comes to areas with diverse multi-ethnic composition of the population, which serves East Tavriia. In any society at any historical stage of its development process and the result of social self-determination of youth contains a contradiction caused by the role of socio-demographic groups in social and cultural transformation. On the one hand, as a process of socialization of students' adherence to basic norms and values of society. On the other hand, the new attitude of young people to the value system of a particular society, including social and political. The contradiction lies in the conflict between the accepted system of values in society and the changes that it brings each successive generation. However, it is also the source of society. This transformed not only the basic facilities of socialization (family, education, etc.), But the mechanisms of socialization, particularly the most important ones - identity.

Key words: language, society, means of communication, spiritual culture of mankind, social differentiation of language, ethnicity, language function.

Мова – це явище духовної культури людства, одна з форм суспільної свідомості, це живий організм, який шукає і знаходить свої шляхи розвитку і змін. Через мову здійснюється передавання соціального досвіду (культурних норм і традицій, природно-наукового та технологічного знання). Мова виступає універсальним засобом спілкування народу. Вона зберігає єдність народу в історичній зміні поколінь і суспільних формацій, незважаючи на соціальні бар'єри, об'єднуючи його в часі, в географічному і соціальному просторі. Зокрема, взаємодію мови і соціуму у працях М. Драгоманова розкрито в контексті теорій просвітництва та розвитку української літератури. Учений показав суспільну сутність мови з урахуванням її функцій у бездержавних умовах, описавши явища, які стосувалися мовної ситуації (аналізував демографічну і комунікативну потужність мов), сформулювавши поняття престижу мови, окреслив кореляцію між соціальним статусом людини і її мовою, визначив як проблему мовлення міст і сіл, взаємодію мови і школи, мови і політики, мови і національності, нації; розглянув питання суспільної ролі української літературної мови [4, с. 79].

Мова як засіб спілкування є одним з найвищих надбань духовного розвитку суспільства. Вона розвивається в тісному взаємозв'язку з суспільним поступом і фіксує досягнення соціально-економічного, державно-політичного, науково-технічного та культурного розвитку людства. Вона є умовою розвитку будь-якої національної культури та суспільства в цілому. Однією з основних проблем на сьогодні в українському суспільстві є проблема соціальної диференціації мови на всіх рівнях

її структури, зокрема характер взаємодії між мовними і соціальними структурами.

Об'єктом нашого дослідження послужило дослідження відношення студентської молоді до етнічної функції мови. Етноконсолідуюча функція створюється не стільки використанням мови певної національної спільноти, а відношенням молоді до неї, що є виявом національно-культурної ідеології. Студентська молодь у першу чергу є «індикатором» такої взаємодії, зокрема, коли це стосується території з різноманітним поліетнічним складом населення, яким виступає Східна Таврія. В будь-якому суспільстві, на будь-якому історичному етапі його розвитку процес і результат соціального самовизначення молоді містить певне протиріччя, зумовлене роллю цієї соціально-демографічної групи в соціокультурній трансформації. Це, з одного боку, соціалізація як процес дотримання студентською молоддю основних норм і цінностей суспільства. З іншого боку, нове відношення молоді до системи цінностей конкретного соціуму, в тому числі соціально-політичних. Протиріччя полягає в конфлікті між прийнятою в суспільстві системою цінностей і тими змінами, які вносить до неї кожне наступне покоління. Однак саме воно й виступає джерелом розвитку суспільства. При цьому трансформуються не лише основні об'єкти соціалізації (сім'я, освіта та ін.), але й механізми соціалізації, зокрема найважливішого з них – само ідентифікації. Досліджуючи феномени даного поняття, ми виходили з визначення, сформульованого С. Макеєвим, який під соціальною ідентифікацією розуміє спроби індивіда відшукати в соціальному просторі схожих у певних поглядах, дистанціюючись за будь-якими значущими ознаками [5].

Одним із основних чинників взаємопорозуміння молоді виступає міжкультурна комунікація, на яку впливає мовна ситуація, що визначається як сукупність форм існування мови, що обслуговує континуум спілкування в певній етнічній спільноті або адміністративно-територіальному об'єднанні.

Серед сукупності різноманітних комунікацій, які об'єднують будь-яку спільноту людей у сучасному світі, вербальні комунікації мовою, яка вважається рідною, займають найважливіше місце. Відповідно, в загальному масиві етнічної традиції мовленнєва традиція молоді є однією з визначальних. Адже в ній в основному і зосереджена мовленнєва активність індивідів за умови, коли поширюється загальна тенденція етнічних спільнот зберегти, відродити свою мову як живе свідчення й природне підґрунтя культурно-духовної самотності.

Підґрунтям для таких досліджень послужили праці представників соціологічного напрямку у мовознавстві (А. Мейє), який вніс суттєвий вклад у виявленні ролі соціальних факторів у розвиток мови, праці таких етнолінгвістів, як Е. Сепір, В. Матезіус, які продемонстрували зв'язок мови з соціальними процесами і соціальну роль літературної мови. Переконавання в тому, що люди бачать світ по-різному, крізь призму своєї рідної мови, лежить в основі теорії «лінгвістичної відносності» Е. Сепіра і Б. Уорфа.

Проблема «мова і культура» багатоаспектна, оскільки ці поняття взаємодіють. У процесі такої взаємодії постає питання: як мова впливає на культуру. Мова здавна вважається духовною силою, яка формує культуру народу. Гумбольдт писав: «У кожній мові закладено самотне світосприйняття. Як окремий звук постає між предметом і людиною, так і мова в цілому виступає між людиною і природою, впливає на неї зсередини і ззовні» [2, с. 87]. Потєбня підкреслював загальнолюдську цінність кожної етнічної мови в якості ще одної, зафіксованої саме в цій мові, картини світу. Привертає увагу позиція білоруських мовознавців, орієнтована на відображення в мові культури народу (С. Прохорова, О. Воронцова, В. Маслова): «Мова відображає національну специфіку бачення, способу фіксації і членування об'єктивної реальності. З одного боку, було б помилковим стверджувати, що мова накладає жорсткі

обмеження на пізнавальну діяльність, але, з іншого боку, не можна заперечувати факти її фільтрувального впливу на пізнання. Мова ніби накидає на світ найтонше покривало, крізь яке проступають своєрідні для кожної мови обриси об'єктів [5, с. 82]

В кінці ХХ століття зацікавлення соціологічними проблемами мови зросло з огляду на потреби сучасного суспільства, для якого проблеми мовної політики набувають усе більшої ваги у зв'язку з бажанням глибше вивчити природу мови як суспільного явища. Має бути вирішеним завдання: як протікають мовні зміни в сьогоденному студентському середовищі в різних соціальних умовах.

Безпосереднім матеріалом для наших суджень послужили спостереження за мовленнєвою поведінкою, а також анкетування та інтерв'ювання. Для отримання достовірних даних про вплив ситуативних параметрів на мовлення інформантів скурпульозно контролювалася мовленнєва ситуація, стимулюючи або природно невимушене мовлення або свідому орієнтацію на престижний еталон. Спостереження над мовленнєвою діяльністю інформантів будувалися так, щоб звести до мінімуму вплив спостерігача на їхню мовленнєву поведінку. Інколи інтерв'юєр виступає у ролі одного з учасників комунікації. Метою інтерв'ювання та анкетування було визначено стан функціонування української мови та мови тієї етнічної спільноти, з якою себе ідентифікує студент в усіх сферах життя студентської молоді: в сім'ї, у вищих навчальних закладах, в системі науки, культури.

Однією з важливих соціолінгвістичних проблем є проблема соціальних аспектів білінгвізму (двомовності). В умовах білінгвізму дві мови співіснують у межах одного колективу, який використовує їх у різних комунікативних сферах залежно від соціальної ситуації й інших параметрів комунікативного акта. Кінцевою метою аналізу є виявлення соціальних норм, які детермінують мовленнєву поведінку. Наше завдання полягало у виявленні системної кореляції мовної структури й структури соціальної.

Мова як виразник життєдіяльності етнічних спільнот пов'язана з історією кожного окремого народу і його звичаями. Так, безпосередньо в нашому дослідженні було виявлено: на думку 40,5% респондентів найбільш впливають на збереження

національності такі чинники, як збереження народних звичаїв, а також збереження мови (35,3%). Причому принципової різниці між відповідями представників різних етносів не було виявлено за виключенням караїмів, які віддають перевагу як збереженню мови – 50,0% так і збереженню віросповідання – 50,0%.

На питання „Наскільки добре Ви знаєте свою рідну мову?” представники різних етносів дали дещо неоднозначну відповідь. Так, добре знають свою рідну мову росіяни (83,3%), вірмени (80,0%), українці (78,1%), караїми (60,0%), болгары (53,8%), чехи (50,0%), кримські татари (41,9%), греки (40,0%). Однак, опитування показало, що 40,0% греків, 40,0% молдован, 38,5% євреїв, 28,6% німців взагалі не знають рідної мови. Все ж вивчати та краще знати власну мову, щоб бути інтегрованим в свою етнокультуру хочуть всі етноси, а саме: чехи (100%), кримські татари (96,8%), євреї (91,7%), вірмени (90%), болгары (84,6%), караїми (80%), німці (76,2%), греки та молдовани (60%), як не дивно росіяни (70,8%), українці (65,8%).

Неоднозначність етномовної ситуації посилюється нерівномірністю використання мов у процесі сімейного спілкування. Більшість респондентів (68,7%) віддають перевагу російській мові, 19,8% спілкуються українською, 33,0% і російською і українською залежно від обставин, і лише 0,2% іншою мовою.

Формування саме такої вибірки зумовлене необхідністю відстеження та порівняння зміни ставлення до мови як української, так і мови тієї етнічної спільноти, з якою вони себе співвідносять.

На питання, чи спілкуєтеся Ви українською мовою з родичами, друзями, в межах ВНЗ, здебільшого відповідають: «Не спілкуємося, бо в молодіжному середовищі ніхто не розмовляє нею», оскільки всі предмети викладаються українською мовою. Однак передачі по телебаченню переглядають як українською мовою, так і російською мовою. На питання «Ви вивчаєте українську літературну мову для того, щоб: спілкуватися нею у повсякденному житті; бути справжнім громадянином України; навчатися у вищому навчальному закладі; стати успішним у майбутній професійній діяльності» здебільшого відповідають: «Навчатися у вищому навчальному закладі; стати успішним у майбутній професійній діяльності».

Звісно, на території будь-якої держави, й України зокрема, необхідне знання в першу чергу державної мови, завдяки чому люди різних етнічних спільнот можуть порозумітися. Однак, українською мовою у сімейному колі спілкуються лише 21,9% українців, 18,8% болгар, 10,0% вірмен, 9,1% чехів, 6,0% росіян. Позитивним є те, що такі етнічні спільноти, як росіяни (94,0%), вірмени (90,0%), кримські татари (26,5%), українці (21,9%), болгары (12,5%) обирають рідну мову в якості родинного спілкування.

На питання „Якою мовою Ви переважно розмовляєте на роботі, в транспорті, на вулиці?” відповіді респондентів розподілилися так: віддають перевагу російській мові кримські татари (91,2%), чехи (90,9%), росіяни (88,0%), болгары (78,6%), українці (78,1%); українській мові – українці (21,9%), німці (16,0%), болгары (14,3%), росіяни (12,0%), вірмени (10,0%), чехи (9,1%), кримські татари (5,9%).

І все ж, не дивлячись на те, що переважна більшість населення регіону є російськомовним, 10,0% вірмен, 7,1% болгар, 2,9% кримських татар надають перевагу спілкуванню на роботі, в транспорті, на вулиці рідною мовою.

Досить контрастно на цьому фоні виглядає мовна самоідентифікація молоді: 68,7% опитаних молодих людей вважають рідною російську мову, 29,2% – українську. Це зумовило мовний перерозподіл і в сімейному спілкуванні: 67,9% молодих людей спілкуються в основному російською мовою, 27,3% – російською і українською, і лише 40,0% віддають перевагу українській мові.

З віком відсоток тих, хто в сім'ї спілкується українською мовою, дещо зростає, але не набагато. Рівень освіти опитаних практично не посилює позицій української мови під час спілкування. 73,2% респондентів з вищою освітою віддають перевагу російській мові, 25,1% – спілкуються як українською так і російською мовами.

Комунікант, спілкуючись з представниками інших етносів, має бути обізнаний з їхньою культурою. «Оволодіння основами культури тієї лінгвокультурної спільноти, з представниками якої ведеться спілкування, - зауважує Д.Б.Гудков, – є необхідною і обов'язковою умовою успішності такого спілкування» [2, с. 17]. При цьому такі знання закріплюються в семантиці мовних одиниць, системі

цінностей і норм культури, продукують правила вербальної і невербальної поведінки мовця.

Відповідно, в людському суспільстві крім комунікативної, мова виконує й функцію відображення дійсності, формування категорій мислення і свідомості. За висловленням Е. Сміга, національна ідентичність залишається природною формою сучасної культурної спільноти. Л. Виготський доводить, що завдяки культурним знакам (зокрема знакам конкретної мови) людина формує свій внутрішній світ, основним і одиницями якого стають значення, певні узагальнення та когнітивні елементи свідомості, і емоційні компоненти [1]. Саме вони відіграють провідну роль при утворенні міжфункціональних зв'язків між мисленням і мовленням, між мовленням і самосвідомістю особистості.

Т.М. Николаєва серед трьох видів стереотипів у мовленнєвій поведінці людини крім мовного і комунікативного виділяє ментальний стереотип, що розуміється як певні настанови і звичні реакції, поміщені в мовну або немовну форму індивіда [7, с. 113]. Якщо такі стереотипи домінують, у певних ситуаціях вони характеризують усю лінгвокультурну спільноту. Так, для кожної культури усталилися певні ключові поняття, виражені словесно, як, наприклад, для українців, росіян, караїмів – гостинність, для німців – порядок, точність. Для визнання тієї чи іншої лексеми концептом, ключовим поняттям певної культури, потрібно, щоб воно стало загальноживаним, частотним, увійшло до складу фразеологізмів, прислів'їв, приказок і под.

Отже, культура живе і розвивається в мовній оболонці, а мова є важливою складовою культури та умовою існування, фактором формування культурного коду певної етнічної спільноти.

Серед інститутів, які виховують в душі народних (національних) традицій чільне місце (37,6%) займає родина, 28,5% - національні товариства, 13,6% - засоби масової інформації. Школи та навчальні заклади вихованню приділяють не належну увагу (відповідно 5,4% та 6,3%).

Але серед респондентів неоднозначна думка щодо ролі соціальних інститутів у вихованні. Так віддають перевагу родинному

вихованню вірмени (100%), молдовани (60,0%), болгари (50,0%), німці (86,3%), євреї (83,3%), караїми (60,0%) – національно-культурним товариствам. Українці вважають, що в цьому дусі виховують, в основному, школи (12,8%) та навчальні заклади (13,9%).

На території Запорізької області функціонують 60 національно-культурних товариств, з них 11 обласних, 37 міських та 12 районних.

Все ж далеко не всі знають про їх діяльність. Серед них 41,7% росіян, 30,0% вірмен, 25,0% греків. Це переважно жителі сільської місцевості.

Отже, в результаті проведених досліджень, можемо зробити такі висновки: завдання всіх рівнів сучасної освіти полягає в активізації мовної домінанти. Маємо докласти зусиль утримати мовну освіту на належному рівні. Потрібні ефективні програми творчого, методологічного забезпечення мовної освіти. Зрештою, суспільство майбутнього буде суспільством знань, у тому числі – мовних. Є надія, що соціолінгвістика вступає в нову еру свого розвитку, тепер ми чекаємо спільних результатів дослідження лінгвістики, соціології та антропології.

1. Виготский Л.С. Психология развития человека / Л.С. Виготский. – М.: Изд-во Смысл, 2005. – 1136 с.
2. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. — 288 с.
3. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт // Сер. Языковеды мира. – М.: Прогресс, 1985. – 448 с.
4. Драгоманов М. П. Доповідь Михайла Драгоманова на літературному конгресі в Парижі (1878) // Українська мова, 2002. – №1. – С. 78-101.
5. Макеев С.А. Социальные идентификации идентичности / С.А.Макеев, С.Н. Оксамитная, Е.В.Швачко. – Киев: Институт социологии НАН Украины, 1996. – 185 с.
6. Маслова В.А. Текст и отраженная в нем культура народа / В.А. Маслова // Язык и культура. – К.: Полиавт, 1992. – С. 82.
7. Николаева Т.М. Речевые, коммуникативные и ментальные стереотипы: социолінгвістическая дистрибуция // Язык как средство трансляции культуры. – М.: Наука, 2000. – С. 112-131.
8. Швейцер А.Д. Современная социолінгвістика. Теория, проблемы, методы / А.Д. Швейцерю. – М.: Наука, 1977. – 135 с.